

УДК 364.65

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.15>**Наталя МАЛЯРЧУК**

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет». м. Дніпро, проспект Дмитра Яворницького 19, Україна, 49005
ORCID: 0000-0002-5150-452X

Бібліографічний опис статті: Малярчук, Н. (2023). Особливості соціальної роботи з ромами-ВПО в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 104–113, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.15>

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З РОМАМИ-ВПО В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ**

Роми це одна з найчисленніших національних меншин Європи, яка мешкає на її теренах з часів середньовіччя. Це також одна з найбільш дискримінованих національних меншин Європи. В Україні роми стикаються практично з такими самими проблемами, як і в інших європейських країнах: бідність, відсутність документів, низький рівень освіти, сегрегація та соціальна ексклюзія. Але російсько-українська війна, яка триває з 2014 р. значно погіршила становище ромської спільноти в Україні. З'явилася категорія ромів-ВПО (внутрішньо переміщених осіб), які належать до найбільш соціально вразливих та маргіналізованих груп зазначеної етнічної спільноти. У статті проаналізовано становище ромської національної меншини в Україні, визначено основні проблеми найбільш вразливої її частини – ромів-ВПО, з'ясовано особливості соціальної роботи з цією категорією клієнтів та окреслено шляхи її вдосконалення. Авторка дійшла висновку, що труднощі властиві для всіх ВПО: відсутність постійного житла, безробіття, проблеми з адаптацією тощо, у ромів-переселенців посилюються наявністю комплексу специфічних проблем та проявами дискримінації за етнічною ознакою, що значно ускладнює їх становище. Особливо вразливими серед ромів-ВПО є жінки та діти. Основними суб'єктами надання допомоги ромам-ВПО є громадські організації ромів, посередники-медіатори, що зазвичай також є представниками ромської громади, волонтерські організації та правозахисники, а також протестантські релігійні громади, тоді як державні соціальні установи не приділяють ромам достатньої уваги. Однією з причин такого ставлення соціальних установ до ромів-ВПО є невідповідність соціальних працівників до роботи з ромською спільнотою, а також статистична та інформаційна невидимість ромів-ВПО. Можливі шляхи вдосконалення соціальної роботи з ромами-ВПО авторка вбачає в забезпеченні збору якомога більш повних статистичних даних щодо цієї категорії клієнтів; розвитку взаємодії між працівниками соціальної сфери із громадськими об'єднаннями ромів, залучення останніх до розробки програм допомоги ромам-ВПО; ознайомлення соціальних працівників з історією, культурою та традиціями ромів, більш широке впровадження таких форм соціальної роботи як міжкультурне посередництво та адвокація; інституціоналізація ромських асистентів вчителя, ромських посередників.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи (ВПО), роми-ВПО, ромські посередники, ромські асистенти вчителя, фахівці соціальної роботи, національна меншина, соціальна робота.

Natalia MALIARCHUK

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of Sociology and Social Work, State Higher Education Institution «Pryazovskyi State Technical University» Dnipro, 19 Dmytro Yavornytskyi Avenue, Ukraine 49005

To cite this article: Maliarchuk, N. (2023). Features of social work with roma IDPs in Ukraine: problems and ways of improvement. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 104–113, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.15>

**FEATURES OF SOCIAL WORK WITH ROMA IDPS IN UKRAINE:
PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT**

The Roma are one of the most numerous national minorities in Europe, which have lived on its territory since the Middle Ages. It is also one of the most discriminated national minorities in Europe. In Ukraine, Roma face almost the same problems as in other European countries: poverty, lack of documents, low level of education, segregation and social exclusion. But the Russian-Ukrainian war, which has been going on since 2014, has significantly worsened the situation of the Roma community in Ukraine. A category of Roma IDPs (internally displaced persons) appeared, who belong to the most socially vulnerable and marginalized groups of the mentioned ethnic community. The article analyzes

the situation of the Roma national minority in Ukraine, identifies the main problems of its most vulnerable part are Roma IDPs, elucidates the specifics of social work with this category of clients and outlines ways to improve it. The author came to the conclusion that the difficulties inherent in all IDPs: lack of permanent housing, unemployment, problems with adaptation, etc., are aggravated by the presence of a complex of specific problems and manifestations of discrimination on the basis of ethnicity, which significantly complicates their situation. Women and children are particularly vulnerable among Roma IDPs. The main subjects of assistance to Roma IDPs are Roma public organizations, mediators who are usually also representatives of the Roma community, volunteer organizations and human rights defenders, as well as Protestant religious communities, while public social institutions do not pay enough attention to Roma. One of the reasons for this attitude of social institutions towards Roma IDPs is the unpreparedness of social workers to work with the Roma community, as well as the statistical and informational invisibility of Roma IDPs. The author sees possible ways of improving social work with Roma IDPs in ensuring the collection of as complete as possible statistical data on this category of clients; development of interaction between social workers and public associations of Roma, involvement of the latter in the development of assistance programs for Roma IDPs; familiarization of social workers with the history, culture and traditions of Roma, wider introduction of such forms of social work as intercultural mediation and advocacy; institutionalization of Roma teacher assistants, Roma mediators.

Key words: internally displaced persons (IDPs), Roma IDPs, Roma mediators, Roma teacher assistants, social work specialists, national minority, social work.

Актуальність проблеми. Однією з найбільш численних національних меншин Європи є роми. Їхні предки – вихідці з Індії, з'явилися на її теренах ще в XV ст. Роми є прикладом розсіяної етнічної спільноти, яка втратила свою територію і проживає у вигляді дисперсних груп серед іноетнічного населення. Перші писемні згадки про появу ромів на українських землях, які входили тоді до складу Польської держави, також належать до 1 пол. XV ст. (Зіневич, 2001, с. 40–41).

Умови в яких відбувався розвиток ромської етнічної спільноти не можна вважати сприятливими. У Західній Європі сформувалася практика переслідування ромів, яка згодом поширилася і на Східну Європу (Зіневич, 2001, с. 41). Наразі у країнах Європи проживає майже 10–12 млн ромів, з них близько 6 млн є громадянами країн ЄС, але негативні тенденції, щодо ставлення до них зберігаються й досі. Дискримінаційна політика щодо ромського народу перетворила їх на одну з найбільш соціально вразливих та стигматизованих національних меншин сучасної Європи (Бакальчук, 2021, с. 2).

У 2 пол. XX – на поч. XXI ст. в рамках ООН та європейських інституцій було ухвалено низку документів, спрямованих на покращення становища ромів. У багатьох європейських країнах (Болгарія, Чехія, Греція, Іспанія, Ірландія, Литва, Молдова, Словаччина, Румунія, Угорщина тощо) розроблено та реалізовано національні або регіональні програми для ромської громади, спрямовані на соціальну інклюзію ромів, покращення їхніх соціальних умов, освіту, охорону здоров'я, боротьбу з безробіттям тощо (Třešć programu, 2004). Але вжитих заходів виявилось недостатньо для розв'язання зазначеної проблеми.

Згідно з національним переписом населення 2001 року в Україні проживає 47 600 ромів, проте ця цифра є досить умовною. Згідно з даними ромських громадських організацій, а також звіту Європейської комісії проти расизму та нетерпимості їхня кількість значно більша і становить від 200 тис. до 400 тис. осіб (Про схвалення Стратегії, 2021). Оскільки роми в Україні стикаються практично з таким самим комплексом проблем, як і в інших європейських країнах, а також у зв'язку з євроінтеграційними прагненнями нашої країни, питання вироблення ефективної політики щодо інтеграції ромів в українське суспільство є актуальним і перші кроки в цьому напрямку уже зроблено. У 2013 році розроблено Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» (Стратегія захисту, 2013), видано Розпорядження Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) «Про затвердження плану заходів реалізації Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» (Про затвердження плану, 2013). Проте зазначені документи мали переважно декларативний характер і суттєво не вплинули на становище ромської спільноти в Україні.

У липні 2021 р. розпорядженням КМУ затверджено нову стратегію сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві розраховану на період до 2030 року (Стратегія сприяння, 2021). Однак План заходів до Стратегії не було затвердженою. Російське військове вторгнення в у лютому 2021 року суттєво змінило ситуацію в країні, тому Стратегія

2030 потребує оновлення, після чого має бути розроблено відповідний План заходів.

Таким чином, боротьба є проявами дискримінації та стигматизації ромів, вирішення питання соціальної інклюзії та покращення соціально-економічного становища ромського населення, ефективна організація соціального захисту та соціальної роботи з ними є актуальними не лише для України, але і для Європи в цілому. Події російсько-української війни, яка триває вже дев'ять років, лише погіршили становище ромів в Україні. Багатьом з них довелося покинути свої домівки й переселитися в інші, безпечніші регіони країни, стати внутрішньо переміщеними особами (далі – ВПО), які, опинившись в складних життєвих обставинах, мають право на отримання соціальної допомоги та соціальних послуг так само, як і всі інші громадяни України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Соціальній роботі з національними меншинами загалом, а також з ромською меншиною зокрема, присвячено дослідження українських науковців та фахівців-практиків Л. Міхненко, О. Агаркова, Л. Полівко, А. Ярошенко, О. Зацерковної, І. Гальчич, З. Кондур та ін.

У статті, присвяченій соціальній роботі з етнічними групами в Україні, дослідниця Л. Міхненко визначила основні принципи, на яких вона має базуватися, а також наголосила, що соціальна робота з національними меншинами не обмежується лише вирішенням їхніх проблем, а передбачає створення умов для нормального функціонування всього суспільства, нормального розвитку всіх груп населення. Важливою її складовою, на думку дослідниці, є використання технологій з запобігання, недопущення конфліктних ситуацій, кризових явищ у міжетнічному середовищі (Міхненко).

Запорізькій дослідник О. Агарков, розглядаючи регіональний аспект соціальної роботи з національними меншинами, зауважив, що хоча соціальна робота з ними здійснюється на загальних підставах, з використанням загальних технологій, проте соціальному працівнику потрібно враховувати ментальні, культурні і психологічні особливості етнічної групи, з представниками якої він працює, а також специфічні проблеми, які є у неї. Відповідно, надаючи перелік основних проблем, що виникають у соціальній роботі з національними

меншинами, О. Агарков цілком слушно відзначив брак навчальних програм з підготовки соціальних працівників і волонтерів до роботи з національними меншинами і, як наслідок, невідповідність соціальних працівників: нерозуміння особливостей менталітету, недостатність знань щодо історії та культури різних етносів тощо. Також дослідник зауважив, що робота з національними меншинами, а особливо з ромами, є складною і підвищує ризик професійного вигорання у фахівців з соціальної роботи (Агарков, 2014, с. 84–85).

Невідповідність соціальних працівників до роботи з ромською спільнотою та необхідність впровадження в програму їхньої підготовки нової навчальної дисципліни, спрямованої на посередництво, як перспективну форму соціальної роботи з ромами відзначили також дослідниці А. Ярошенко та Л. Полівко (Полівко, Ярошенко, 2017). Специфіку соціального обслуговування ромської спільноти через посередництво дослідили в своїй статті А. Ярошенко, О. Зацерковна, І. Гальчич, З. Кондур (Ярошенко, Зацерковна, Гальчич, Кондур, 2018).

Важливу і цікаву інформацію щодо ромської національної меншини в Україні надають результати соціологічних досліджень, що особливо важливо, враховуючи загальний брак інформації, особливо про такі вразливі категорії ромів-ВПО як жінки та діти (Діти, які не відвідують школу, 2016; Черноусов, Щербань, 2018; Освіта ромських дітей, 2023).

Таким чином, вітчизняні дослідники більш зосереджені на вивченні принципів, форм та технологій соціальної роботи з ромською спільнотою в цілому, не приділяючи достатньо уваги окремим вразливим категоріям ромів, таких як, наприклад, роми-ВПО. Дослідженням ромів-ВПО на разі займаються переважно соціологи, надаючи у своїх звітах цінний фактичний матеріал щодо їхніх проблем, проявів дискримінації, яких вони зазнають тощо. Можна зауважити брак досліджень узагальнюючого характеру, які б дозволили комплексно розглянути проблеми ромів-ВПО та визначити види та форми соціальної допомоги, яких вони потребують найбільше.

Мета дослідження – проаналізувати становище ромської національної меншини в Україні, визначити основні проблеми найбільш вразливої її частини – ромів-ВПО, з'ясувати особливості

соціальної роботи з цією категорією клієнтів та окреслити шляхи її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Україна є однією з трьох європейських країн, поряд з Угорщиною та Словаччиною, де роми розселені найбільш компактно. Ромське населення України зосереджено, перш за все, в Закарпатській (14 тис. осіб), Донецькій (4,1 тис. осіб), Дніпропетровській (4 тис. осіб), Одеській (4 тис. осіб), Харківській (2,3 тис. осіб) та Луганській (2,2 тис. осіб) областях (Стратегія захисту, 2013).

Хоча більшість пересічних громадян вважає ромів однорідною етнічною спільнотою, насправді вони являють собою міжгрупову етнічну спільність, яка існує у формі етнодіалектних або етнографічних груп (Зіневич, 2001, с. 42). В Україні історично склалося близько 15 таких груп: серви, влахи, келдерари, ловарі, крими, сінті, угріко рома, словацькі роми, расейци, кишинівці, урсари та інші (Роми: міфи та факти, 2018, с. 35). Серви та влахи – найбільш чисельні групи ромів, мова яких належить до української діалектної групи (Крисаченко, 2015, с. 416). Соціальні працівники повинні знати, що навіть в межах однієї області можуть проживати представники різних ромських субетносів, які відрізняються один від одного не лише традиціями, особливостями мови, але й заняттями та рівнем життя. Серед ромів, безумовно, можна зустріти заможних людей, з високим достатком, але у більшості своїй роми це мало-забезпечена, вразлива та найбільш стигматизована етнічна група, яка зазнає дискримінації та соціальної ексклюзії (Бочева, 2019, с. 3, 8).

Як вже було зазначено вище, у 2013 та 2021 рр. український уряд ухвалив державні стратегічні документи з питань інклюзивних політик щодо представників ромської національної меншини, в яких, зокрема, було окреслено коло основних проблем ромів в Україні :

- низький освітній рівень;
- високий рівень безробіття;
- незадовільний стан здоров'я;
- відсутність у більшості ромів документів,

що посвідчують особу та підтверджують громадянство, свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану (за неофіційними даними громадських організацій в Україні з тих, або інших причин не мають документів від 20 до 40 тисяч осіб. Більшість з них – роми (Стартував пілотний проект, 2023);

- низький рівень житлово-побутових умов;
- наявність фактів упередженого ставлення до ромів;

– низький рівень правової обізнаності та обмежений доступ представників ромської національної меншини до правової допомоги (Роми в умовах війни, 2023; Стратегія сприяння, 2021).

У 2014 році, коли Росія, анексувавши Крим, розгорнула бойові дії в Донецькій та Луганській областях, де компактно проживало ромське населення, багатьом ромам довелося вимушено покинути свої домівки, перетворившись на одну з найбільш вразливих та маргіналізованих груп зазначеної етнічної спільноти. До вже існуючих проблем ромів, які ще більш загострилися в умовах війни, додалися нові, ускладнивши й так нелегку життєву ситуацію сімей ромів-ВПО.

Якщо у 2014 році загальна кількість ромів-ВПО становила близько 6 000 осіб (Звіт про оцінку становища ромів, 2014, с. 32), то у 2022, після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, коли бойові дії охопили південний-схід, де компактно проживали роми, їхня кількість ймовірно зросла до 50 тисяч осіб (Роми в умовах війни, 2023). Визначити точну кількість ромів-ВПО складно, оскільки органи соціального захисту не фіксують дані щодо національності ВПО. Основними напрямками переселення стали західні області України, особливо Львівська та Закарпатська. Станом на квітень 2023 року, в західних областях України кількість ромів збільшилась від 70 тисяч до 100 тисяч (Стартував пілотний проект, 2023).

Серйозна проблема, з наслідками якої одразу стикнулися роми-ВПО – це відсутність у багатьох з них особистих документів та документів на дітей. Згідно з неофіційними даними ромських громадських організації, тільки в Закарпатській області кількість ромів, які недокументовані, може сягати 10 тисяч (Стартував пілотний проект, 2023) Відсутність документів не дозволяє ромам оформити статус-ВПО, а отже й отримати відповідні соціальні виплати. Це також ускладнює отримання гуманітарної та медичної допомоги, позбавляє можливості працевлаштуватися тощо. Отже вирішення цієї проблеми є надзвичайно важливим і перші кроки в цьому напрямку вже зроблено. Так у м. Мукачево Закарпатської області заплановано розпочати пілотний проект з документування ромів на 2023-2024 рік (кількість недокументованих ромів у м. Мукачево за

неофіційними даними становить 5 тис. осіб). Зазначений проєкт буде здійснюватися у межах проєкту Ради Європи «Підтримка реформи правової бази щодо національних меншин та стійкості національних меншин і ромів в Україні» (Стартував пілотний проєкт, 2023).

У деяких випадках брак освіти, низький рівень правової обізнаності перешкоджають ромам самостійно розібратися в тому яку допомогу і де вони можуть отримати. На жаль, зустрічаються випадки упередженого ставлення до ромів з боку відповідальних осіб, співробітників та волонтерів організацій, що допомагають біженцям і навіть соціальних працівників, які відмовляють у допомозі ромам-ВПО (Роми і війна, 2015, с. 28–31). Необхідно більш активно проводити серед ромів-ВПО роз'яснювальну роботу з метою інформування про їхні права, існуючі можливості допомоги та гуманітарної підтримки. Залучати до роботи з ромами-ВПО посередників-медіаторів, які б представляли їхні інтереси в органах влади, соціальних службах, правоохоронних органах.

Однією з базових проблем ВПО, у тому числі й ромів, є житлова проблема. Пошук житла у новому місці проживання для ромів-ВПО ускладнюється такими чинниками як традиційно великі родини (20 та більше осіб), в яких зазвичай багато дітей, а також, на жаль, упередженістю та проявами ксенофобії як серед місцевих жителів, так і серед самих ВПО, які не хочуть жити поруч з ромами в місцях тимчасового компактного розміщення переселенців. Тому непоодинокими є випадки сегрегації, розташування ромів окремо від інших ВПО, в приміщеннях з гіршими умовами проживання. Непоодинокими є випадки коли сім'ї ромів-ВПО вимушені ночувати на вокзалах, розбивати намети в лісо-смугах, або жити у непристосованих для цього приміщеннях (Роми і війна, 2015, с. 28–30).

У ході моніторингу додержання прав і свобод представників ромської національної меншини в умовах воєнного стану, а також прав і свобод ВПО, який був проведений 20–24 вересня 2022 року в Львівській та Закарпатській областях, було встановлено такі проблеми ромів-ВПО: низький рівень житлово-побутових умов та якості довкілля, наявність сегрегованих поселень, брак доступу до соціально-гуманітарних послуг, відсутність доступу до питної води та електропостачання. Захистити свої права роми-ВПО, навіть

ті у кого є документи, що підтверджують особу, не можуть, тому що комунікація з органами місцевого самоврядування в ромів-ВПО практично відсутня, а також через незнання своїх прав, що пов'язано з низьким рівнем освіти більшості рома (Моніторинг, 2022).

Як показує досвід, основними суб'єктами надання допомоги ромам-ВПО є не державні установи, а громадські організації ромів, наприклад, громадська організація «Лачо дром», Міжнародна благодійна організація «Ромський жіночий Фонд «Чіріклі», громадська організація «Голос ромні» тощо. Ефективну допомогу надають медіатори – посередники між ромськими громадами і держустановами. Мережа ромських медіаторів була створена в Україні в ході реалізації спеціальної програми Ради Європи. Багато років успішно розвиває загальноукраїнську мережу медіаторів Міжнародна благодійна організація «Ромський жіночий Фонд «Чіріклі». Надають допомогу ромам-ВПО і волонтерські організації та правозахисники, а також протестантські релігійні громади, в молитовних будинках яких облаштовують тимчасові притулки (Роми в умовах війни, 2023).

Але і серед ромів-ВПО можна виокремити особливо вразливі групи, як, наприклад, жінки. Ромські жінки-ВПО зазнають множинної дискримінації: як переміщені особи, за своїм етнічним походженням, соціальним статусом, статтю та за додатковими чинниками, такими як інвалідність, вік тощо. Жінки-рома зіткнулися з тими самими соціально-економічними та психологічними проблемами, що й інші жінки-ВПО:

- відсутність власного житла та високі ціни за його оренду,
- проблеми з працевлаштуванням та мало-забезпеченістю,
- проблема адаптації дітей у школах,
- проблема розірваної родини;
- проблема ідентифікації себе у новому оточенні тощо (Малярчук, 2021, с.38–39).

Але у жінок-рома вирішення цих проблем ускладнюється проявами дискримінації та упередженості, обумовленими їх етнічним походженням, а також комплексом специфічних проблем характерних саме для жінок-рома. До останніх можна віднести такі як:

- відсутність особистих реєстраційних документів (паспорта, свідоцтва про народження);

– низький рівень освіти (початкова, неповна середня);

– обмежені можливості щодо зайнятості та працевлаштування (через відсутність документів, низький рівень освіти, наявність негативних стереотипів щодо них) (Права ромських жінок, 2018, с. 9).

Також варто врахувати специфічні особливості становища ромських жінок, пов'язані з їхньою культурою та традиціями:

– ранні шлюби і як наслідок – підліткові вагітності, вища за середню народжуваність, велика кількість дітей;

– патріархальний сімейний уклад, коли на жінку покладено виконання всієї домашньої роботи, догляд за дітьми, хворими членами родини та родичами похилого віку;

– ухвалення рішень винятково чоловіком;

– заборона жінкам виступати на публіці та заявляти про свої права тощо (Права ромських жінок, 2018, с. 13, 27).

На нашу думку, у роботі з ромськими жінками потрібно спиратися на ті самі принципи, що використовуються в роботі з іншими жінками. Британська дослідниця Лена Домінеллі, у рамках феміністичної парадигми соціальної роботи визначила такі принципи роботи з жінками:

– необхідність визнавати різноманітність жінок та цінувати їхні сильні сторони;

– уникати надання привілеїв одним групам жінок на шкоду іншим, оскільки це відтворює владні ієрархії в суспільстві;

– ставитися до жінок як до активних агентів змін, здатних самостійно ухвалювати рішення у всіх аспектах свого життя;

– надавати жінкам можливість висловитися, поділитися проблемами, розповісти про свої потреби і способи розв'язання проблем;

– розглядати проблему кожної жінки не саму по собі, а в контексті соціальних ситуацій, і визнавати взаємозв'язок між конкретними особами й групами, що мають відношення до проблеми;

– переконуватися в тому, що потреби жінок задовольняються в системі їхньої взаємодії з іншими людьми, групами і спільнотами, а особистість кожної жінки теж розглядається як система (Семигіна, Ярошенко, с. 81).

Слід зазначити, що в роботі саме з ромськими жінками-ВПО, потрібно особливу увагу приділяти тому, щоб вони мали можливість вислови-

тися, заявити про свої потреби, бути задіяними щодо ухвалення рішень, які їх зачіпають. Є нагальна потреба в розробці освітніх програм для ромських жінок, оскільки вони, зазвичай мають лише початкову освіту і є неконкурентоздатними на ринку праці.

Ще однією вразливою категорією ромів-ВПО є діти. Відомо, що війна та вимушене переміщення, особливо важко переживаються саме дітьми. Стрес, викликаний ними, може негативно відобразитися на міжособистісних відносинах, когнітивних процесах, процесах формування та становлення особистості, особливостях поведінки, самооцінці та світогляді дитини. Варто зазначити, що для більшості ВПО, на відміну від ромів, зарахування дітей до школи за новим місцем проживання не становить проблеми. Перепонами до вступу дітей ромів-ВПО до школи можуть бути (Діти, які не відвідують, 2016, с. 25, 28; Освіта ромських дітей, 2023, с. 71):

– відсутність необхідних документів;

– гостра нестача у батьків коштів на підготовку дитини до школи (одяг, канцелярія та учнівське приладдя), на сплату регулярних внесків на «потреби класу та школи»;

– відсутність у дітей-ромів необхідних інструментів (гаджетів) для дистанційного навчання;

– небажання керівників шкіл приймати учнів-ромів.

Тому допомога у отриманні дітьми доступу до навчання є важливим напрямком у роботі з ромами-ВПО. Але треба мати на увазі, що діти ромів можуть не відвідувати школу й з інших причин, наприклад, через традицію ранніх шлюбів. Фахівці відзначають також такий чинник, як недостатня освіченість батьків, які не завжди усвідомлюють важливість освіти для дітей, не можуть надати їм підтримку у навчанні (Освіта ромських дітей, 2023, с. 59).

Адаптація дітей-ВПО до нової школи є однією з найважливіших складових загальної адаптації родин ВПО на новому місці проживання. Дитині потрібно інтегруватися в новий колектив, де вже склалися певні стосунки, включитися в освітній процес, прилаштуватися до існуючого в школі рівня вимог, який може відрізнятися від того, який був у попередній школі. А для дітей ромів-ВПО процес адаптації може бути ще більш складним, враховуючи існуючі в суспільстві стереотипи щодо ромів, а також через недостатню підготовленість ромських

дітей до навчання в школі (роми зазвичай не відвідують дитсадки), незнання або погане знання мови навчання тощо. Діти потребують допомоги як в адаптації, так і в подальшому навчанні. Але звичайні викладачі та соціальні педагоги можуть бути неготові до роботи з дітьми ромів. На нашу думку, варто звернутися до досвіду Словаччини, країні в якій багато уваги приділяють інклюзивному навчанню ромів, а в школах впроваджено посаду ромських асистентів вчителя. Їхнє завдання – допомогти дітям подолати мовний бар'єр та наздогнати дошкільну підготовку (Практика асистента педагога, 2020, с. 74). У випадку з ромами-ВПО, асистенти вчителя могли б також допомогти дитині швидше адаптуватися до нових умов навчання.

Таким чином, труднощі властиві для всіх ВПО у ромів-переселенців посилюються наявністю комплексу специфічних проблем, що значно ускладнює їх становище. Державні соціальні установи не приділяють ромам достатньо уваги, тому основними суб'єктами надання допомоги ромам-ВПО є громадські організації ромів, посередники-медіатори, що зазвичай також є представниками ромської громади, волонтерські організації та правозахисники, а також протестантські релігійні громади. Таким чином, соціальна робота з ромами-ВПО потребує більш відповідального підходу та вдосконалення.

Перш за все, потрібно подолати статистичну та інформаційну невидимість ромів-ВПО: забез-

печити збір якомога більш повних статистичних даних щодо цієї категорії клієнтів, розподілених за різними ознаками (стать, вік, освіта, проблеми з якими звертаються, послуги, що надаються тощо). Це дозволить краще усвідомити потреби ромів-ВПО, спланувати роботу з ними. Необхідно розвивати взаємодію працівників соціальної сфери та сфери зайнятості із громадськими об'єднаннями ромів, враховувати думку ромів, в тому числі й жінок, при розробці програм допомоги ромам-ВПО. Значну увагу слід приділити підготовці соціальних працівників до роботи з ромською національною меншиною. Закритість ромської громади, необізнаність широкого загалу з особливостями їхньої культури, сприяє формуванню стереотипів, упередженості, в тому числі й у соціальних працівників. У програму підготовки фахівців з соціальної роботи варто включити навчальну дисципліну, яка б надавала знання щодо історії та культури етнічних меншин, що проживають в Україні, в тому числі й ромів. Впроваджувати додаткові курси підвищення кваліфікації для фахівців з соціальної роботи, які ознайомлять їх із техніками, інструментами та стандартами надання соціальних послуг з урахуванням специфіки роботи з національними меншинами, включаючи ромську, забезпечать вивчення таких форм соціальної роботи як міжкультурне посередництво та адвокація. Сприяти інституціоналізації ромських асистентів вчителя, ромських посередників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агарков О. А. Організація соціальної роботи з національними меншинами: регіональний аспект. *Соціологія. Грані*. № 4. 2014. С. 81–85;
2. Бакальчук В. О., Дубова С. В., Тищенко Ю. А., Каплан Б. Законодавство та підходи іноземних країн щодо розв'язання проблем реалізації прав, свобод і обов'язків громадян, які належать до ромської національної меншини. Національний інститут стратегічних досліджень, 2021. URL: <http://dx.doi.org/10.53679/niss-analytrep.2021.21>
3. Бочева Г. Роми в Україні – час для дій: пріоритети і шляхи ефективної політики інтеграції: аналітичний звіт. Міжнародна група з прав меншин, травень 2019 р. URL: https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2019/05/MRG_Rep_Ukraine_UKR_Apr19.pdf
4. Діти, які не відвідують школу в Україні: дослідження масштабів та виміру проблеми з рекомендаціями для подальших дій: Звіт. 2 червня 2016 р. 67 с.
5. Звіт про оцінку становища ромів в Україні та впливу поточної кризи (Неофіційний переклад). Варшава. Серпень 2014 р. 44 с.
6. Зіневич Н. О. Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан. *Український історичний журнал*. 2001. № 1. С. 40–52;
7. Крисаченко В. С. Цигани в Україні: сучасні проблеми. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 77. С. 405–426;
8. Мальярчук Н. Г. Жінки-ВПО в приймаючих громадах: проблеми та особливості ефективної адаптації та інтеграції. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування*. Вип. 7. Маріуполь : ДВНЗ ПДТУ, 2021. С. 37–41;
9. Міхненко Л. В. Сутність, принципи та завдання соціальної роботи з етнічними групами в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2011/Psihologia/78565.doc.htm

10. Моніторинг додержання прав і свобод ромської національної меншини в умовах воєнного стану, а також прав і свобод ВПО у Львівській та Закарпатській областях. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/monitoring-doderzhannya-prav-i-svobod-romskoyi-nacionalnoyi-menshini-v-umovah-voynenogo-stanu-takozh-prav-i-svobod-vpo-u-lvivskij-ta-zakarpatskij-oblastyah
11. Освіта ромських дітей в Україні під час війни. Аналітичний звіт за підсумками соціологічного дослідження. Листопад 2022 – січень 2023. 83 с.
12. Полівко Л. Ю., Ярошенко А.О. Посередництво як форма соціальної роботи з національною меншиною ромів. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2017. № 1–2. С. 75–82.
13. Права ромських жінок, які живуть в Україні. ООН Жінки, 2018. 42 с.
14. Практика асистента педагога: міжнародний й український контекст: результати дослідження / О. Федоренко, О. Мартинчук, Н. Софій, Г. Лук'янова, О. Кошіль, Т. Симоненко, Л. Байда, Ю. Найда. Київ : ФОП Парашин, 2020. 122 с.
15. Про затвердження плану заходів реалізації Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.09.2013 р. № 701-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/701-2013-%D1%80>
16. Роми в умовах війни в Україні. 7 квітня 2023. URL: <https://dessa.gov.ua/romy-v-umovakh-viyny-v-ukraini/>
17. Роми і війна. Ромські жителі Східної України, які постраждали від війни: біженці, переселенці, жертви насильства. Правозахисний звіт, 2015. 63 с.
18. Роми: міфи та факти. Навчально-методичний посібник для вчителя з протидії ромофобії / Авт.упоряд. О. Войтенко, М. Тяглий. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2018. 140 с.
19. Семігіна Т., Ярошенко А. Гендерні аспекти сучасної соціальної роботи: практика й освіта. Shneider V. (Ed.) *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society: Collective Scientific Monograph (1st edition)*. Dallas, USA: Primedia eLaunch LLC, 2019. 117 с.
20. Стартував пілотний проєкт по документуванню ромів на 2023 рік. *Державна служба з етнополітики та свободи совісті в Україні*: веб-сайт. URL: <https://dessa.gov.ua/startuvav-pilotnyy-proiekt-po-dokumentuvanniu-romiv-na-2023-rik/>
21. Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201/2013#Text>
22. Стратегія сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#Text>
23. Черноусов А., Щербань С. Безпека ромського населення: результати дослідження в Одеській та Закарпатській областях. Харків : Харківський інститут соціальних досліджень, 2018. 74 с. URL: <https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2019/08/Bezpeka-roms-koho-naseleennia-rezul-taty-doslidzhennia-v-Odes-kiy-ta-Zakarpats-kiy-oblastiakh-2018.pdf>
24. Ярошенко А. О., Зацерковна О. П., Гальчич І. П., Кондур З. В. Підготовка посередників для роботи з національними меншинами. *Соціальна політика сучасного українського суспільства: соціальнозахисний контекст* : монографія / за заг. ред. д.ф.н., професора А.О. Ярошенко. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 260 с.
25. Treść programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2004–2013. URL: <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/tresc-programu-na-rzecz-spoecznosci-romskiej-w-polsce-na-lata-2004-2013>

REFERENCES:

1. Aharkov, O. (2014). Orhanizatsiia sotsialnoi roboty z natsionalnymy menshynamy: rehionalnyi aspekt [Organization of social work with national minorities: regional aspect]. *Sotsiologhiia. Hrani – Sociology. Facet*, 4, 81–85 [in Ukrainian].
2. Bakalchuk, V., Dubova, S., Tyshchenko, Yu. & Kaplan, B. (2021). Zakonodavstvo ta pidkhody inozemnykh krain shchodo rozviazannia problem realizatsii prav, svobod i oboviazkiv hromadian, yaki nalezhat do romskoi natsionalnoi menshyny. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen* [Legislation and approaches of foreign countries in solving the problems of realizing the rights, freedoms and obligations of citizens belonging to the Roma national minority. National Institute of Strategic Studies]. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.53679/niss-analytrep.2021.21> [in Ukrainian].
3. Bocheva, H. (2019). Romy v Ukraini – chas dlia dii: priorytety i shliakhy efektyvnoi polityky intehratsii: analitychnyi zvit. *Mizhnarodna hrupa z prav menshyn*, traven 2019 r. [Roma in Ukraine – time for action: priorities and ways of effective integration policy: analytical report. International Group on Minority Rights, May 2019]. Retrieved from: https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2019/05/MRG_Rep_Ukraine_UKR_Apr19.pdf [in Ukrainian].
4. Dity, yaki ne vidviduiut shkolu v Ukraini: doslidzhennia masshtabiv ta vymiru problemy z rekomendatsiiamy dlia podalshykh dii: Zvit. 2 chervnia 2016 r. 67 s. [Out-of-school children in Ukraine: a study of the scope and measurement of the problem with recommendations for further action: Report. June 2, 2016] [in Ukrainian].
5. Zvit pro otsinku stanovyshcha romiv v Ukraini ta vplyvu potochnoi kryzy (Neofitsiinyi pereklad) [Report on the assessment of the situation of Roma in Ukraine and the impact of the current crisis (Unofficial translation)]. Varshava. Serpen 2014 r. [in Ukrainian].

6. Zinevych, N. (2001). Tsyhany v Ukraini: formuvannia etnosu i suchasnyi stan [Gypsies in Ukraine: the formation of the ethnos and the current state.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical magazine*, 1, 40–52 [in Ukrainian].
7. Krysachenko, V.S. (2015). Tsyhany v Ukraini: suchasni problemy [Gypsies in Ukraine: contemporary problems]. *Politolohichnyi visnyk – Political science bulletin*. Vyp. 77, 405–426 [in Ukrainian].
8. Maliarchuk, N. (2021). Zhinky-VPO v pryimaiuchykh hromadakh: problemy ta osoblyvosti efektyvnoi adaptatsii ta intehtatsii [Women-IDPs in host communities: problems and features of effective adaptation and integration]. *Visnyk Pryazovskoho derzhavnogo tekhnichnogo universytetu. Serii: Sotsialno-humanitarni nauky ta publichne administruvannia – Bulletin of the Azov State Technical University. Series: Social and humanitarian sciences and public administration*. Vyp. 7. Mariupol : DVNZ PDTU, 37–41 [in Ukrainian].
9. Mikhnenko L. Sutnist, pryntsyipy ta zavdannia sotsialnoi roboty z etnichnymy hrupamy v Ukraini [The essence, principles and tasks of social work with ethnic groups in Ukraine]. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2011/Psihologia/78565.doc.htm [in Ukrainian].
10. Monitorynh doderzhannia prav i svobod romskoi natsionalnoi menshyny v umovakh voiennoho stanu, a takozh prav i svobod VPO u Lvivskii ta Zakarpatskii oblastiakh [Monitoring the observance of the rights and freedoms of the Roma national minority under martial law, as well as the rights and freedoms of IDPs in the Lviv and Zakarpattia regions] Retrieved from: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/monitoring-doderzhannya-prav-i-svobod-romskoyi-nacionalnoyi-menshini-v-umovah-voyennogo-stanu-takozh-prav-i-svobod-vpo-u-lvivskij-ta-zakarpatskij-oblastyah [in Ukrainian].
11. Osvita romskykh ditei v Ukraini pid chas viiny. Analychnyi zvit za pidsumkamy sotsiologichnogo doslidzhenia. Lystopad 2022 – sichen 2023 [Education of Roma children in Ukraine during the war. Analytical report based on the results of a sociological study. November 2022 – January 2023] [in Ukrainian].
12. Polivko, L., Yaroshenko, A. (2017). Poserednytstvo yak forma sotsialnoi roboty z natsionalnoiu menshynoiu romiv [Mediation as a form of social work with the Roma national minority]. *Sotsialna robota v Ukraini: teoriia i praktyka – Social work in Ukraine: theory and practice*, 1–2, 5–82 [in Ukrainian].
13. Prava romskykh zhinok, yaki zhyvut v Ukraini. OON Zhinky (2018) [Rights of Roma women living in Ukraine. United Nations Women] [in Ukrainian].
14. Fedorenko, O., Martynchuk, O., Sofii, O., Lukianova, H., Koshil, O., Symonenko T. et al. (2020). Praktyka asystenta pedahoha: mizhnarodnyi y ukrainskyi kontekst: rezultaty doslidzhenia [Teaching assistant practice: international and Ukrainian context: research results]. Kyiv: FOP Parashyn [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv realizatsii Stratehii zakhystu ta intehtatsii v ukrainske suspilstvo romskoi natsionalnoi menshyny na period do 2020 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.09.2013 r. № 701-r [On the approval of the action plan for the implementation of the Strategy for the Protection and Integration of the Roma National Minority into Ukrainian Society for the Period Until 2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 11, 2013 No. 701-r.]. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/701-2013-%D1%80> [in Ukrainian].
16. Romy v umovakh viiny v Ukraini. 7 kvitnia 2023 [Roma in the conditions of war in Ukraine. April 7, 2023]. Retrieved from: <https://dessa.gov.ua/romy-v-umovakh-viiny-v-ukraini/>
17. Romy i viina. Romski zhyteli Skhidnoi Ukrainy, yaki postrazhdaly vid viiny: bizhentsi, pereselentsi, zhertyvy nasylstva. Pravozakhysnyi zvit. (2015). [Roma and war. Roma residents of Eastern Ukraine who suffered from the war: refugees, displaced persons, victims of violence. Human rights report] [in Ukrainian].
18. Voitenko, O., Tiahlyi, M. (2018). Romy: mify ta fakty. Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia vchytelia z protydii romofobii [Roma: myths and facts. Educational and methodological guide for teachers on combating Romaphobia]. Kyiv: Ukrainskyi tsentr vyvchennia istorii Holokostu [in Ukrainian].
19. Semyhina, T., Yaroshenko, A. (2019) Henderni aspekty suchasnoi sotsialnoi roboty: praktyka y osvita [Gender aspects of modern social work: practice and education]. Shneider B. (Ed.) *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society: Collective Scientific Monograph (1st edition)*. (pp. 78-86). Dallas, USA: Primedia eLaunch LLC [in Ukrainian].
20. Startuvav pilotnyi proiekt po dokumentuvanniu romiv na 2023 rik [A pilot project on documenting Roma for 2023 has been launched]. Derzhavna sluzhba z etnopolityky ta svobody sovisti v Ukraini: veb-sait. Retrieved from: <https://dessa.gov.ua/startuvav-pilotnyy-proiekt-po-dokumentuvanniu-romiv-na-2023-rik/> [in Ukrainian].
21. Stratehiia zakhystu ta intehtatsii v ukrainske suspilstvo romskoi natsionalnoi menshyny na period do 2020 roku [Strategy for protection and integration into Ukrainian society of the Roma national minority for the period until 2020]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201/2013#Text> [in Ukrainian].
22. Stratehiia spriannia realizatsii prav i mozhlyvostei osib, yaki nalezhat do romskoi natsionalnoi menshyny, v ukrainskomu suspilstvi na period do 2030 roku [Strategy for promoting the realization of the rights and opportunities of persons belonging to the Roma national minority in Ukrainian society for the period up to 2030]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

23. Chernousov, A., Shcherban, S. (2018). Bezpeka romskoho naselennia: rezultaty doslidzhennia v Odeskii ta Zakarpatskii oblastiakh [Security of the Roma population: the results of the study in the Odesa and Zakarpattia regions]. Kharkiv: Kharkivskiy instytut sotsialnykh doslidzhen. Retrieved from: <https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2019/08/Bezpeka-roms-koho-naselennia-rezul-taty-doslidzhennia-v-Odes-kiy-ta-Zakarpats-kiy-oblastiakh-2018.pdf> [in Ukrainian].

24. Yaroshenko, A., Zatserkovna, O., Halchych I., Kondur Z. (2018). Pidhotovka poserednykiv dlia roboty z natsionalnymy menshynamy [Training of mediators to work with national minorities]. Sotsialna polityka suchasnoho ukrainskoho suspilstva: sotsialnozakhysnyi kontekst – Social policy of modern Ukrainian society: social protection context, (pp. 190–210). A. Yaroshenko (Ed.). Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

25. Treść programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2004–2013. [The content of the program for the Roma community in Poland for the years 2004–2013.]. Retrieved from: <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/tresc-programu-na-rzecz-spolecznosci-romskiej-w-polsce-na-lata-2004-2013> [in Polish].